

Zeitschrift: Museum Helveticum ad juvandas literas in publicos usus apertum
Herausgeber: Litteris Conradi Orellii et Soc.
Band: - (1751)
Heft: 21

Artikel: De atheismo lordanio Bruno Nolano impacto dissertatio [Continuatio]
Autor: Zimmermann, J.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-394688>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 21.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

De
Atheismo JORDANO BRUNO Nolano
impacto
Disfertatio
Auctore J. ZIMMERMANNO.

Continuatio.

Sect. X.

Defendit autem Brunum strenue *Eruditissimus Heumannus*, ut ab initio hujus apologiae diximus. At non conquievit *Cl. la Croze*, sed in Epistola ad D. *Heumannum* data, majori vi atque conatu contra *Brunum* insurrexit. *Æquum* igitur est, ut illas ipsas, quas adduxit rationes accusationis examini nostro submittamus. Sunt autem fere sequentes I. *Jordanus B. naturam unam, seu Universum unum esse Deum statuit.* II. *Adamum neque Protoplanten fuisse neque omnium hominum Patrem.* III. *Religionem Christianam esse Fabulam & rectæ rationi contrariam.* IV. *Nihil aliud affirmari posse de Mosaica ceterisque Religionibus.* V. *Tom. VI.*

A

Nul-

Nullam esse creationem rerum, imo quicquid in infinitum extat, id aeternum esse & necessario existere. VI. Animas hominum reliquorumque animalium e corporibus in corpora migrare.

Videamus ergo primo, quibus argumentis probet Cl. Vir totum Universum esse Bruni Deum. Primo, inquit, *Dei voluntatem & Essentiam necessitatis naturalis legibus subjicit, imo ipsam esse necessitatem rerum adfirmat, nihilominus tamen liberam: quae certe prima fronte inter se pugnare videntur, nec cum primis Philosophiae legibus consentire.* Provocat ad locum de *Immenso & Innum.* pag. 192. in quo asserit, *Deum esse necessitatem.* Sed an hoc est voluntatem necessitatis naturalis legibus subjicere? Si integrum locum adulisset Cl. Vir in tenues auras abiisset statim illa objectio. Ita enim citato loco loquitur Brunus: *Infinita virtus, si neque a se ipsa finitur nec ab alio, tunc necessitate suae naturae agit. Non agit necessitate naturae alia a se & NB. sua voluntate, in eorum morem quae necessitati subsunt;* Sed ipsa est, ut saepe dicimus necessitas. Agit ergo necessitate, quae neque ab intrinseco & per se, neque ab extrinseco & per aliud frustrari potest. Hæc verba sane e diametro pugnant cum iis, quae Cl. Vir objicit; dicit eum Deum subjicere necessitatis legibus: At leges illæ sunt sapientissima voluntas ipsius. Addit Cl. Vir ipsum confessum, *Deum esse necessitatem rerum quae vox non est in textu Bruni; sed ipsamet, Deum esse necessitatem,* quia nihil extra Deum, vel in Deo sit, quod ipsum ad agendum necessario impellat. Quod vero eundem Deum liberum dixerit, non est cur miretur D. Vir: novit ille Reformatæ Ecclesiæ Doctores omnes quando ostendere

dere volunt solam spontaneitatem ad libertatem sufficere, neque indifferentiam voluntatis postulari, ad Deum provocare, qui cum semper agat ob sapientes rationes neque indifferenter hæreat circa hoc vel illud agendum, tamen libere agat. Novit Cl. Vir quid de necessitate Ill. *Leibnizius* ejusque Sectatores statuant, quos in Atheorum, credo, catalogum non retulerit. Verum est, in eo erravit *Brunus*, quod lapidibus & metallis nescio quem sensum inesse statuit; Sed hæc ad Atheismum probandum nihil faciunt. Pergit Cl. Vir: *Jam quæ sit, (inquit) natura illa, quam Deum appellat hic paullo operiosius investigandum est.* Ubi pri-
mum memineris velim *Systema physicum* a Jord. *Bruno* inductum nihil aliud esse, quam Philosophiam Epicuream Phythagorismo incrustatam, doctiusque & emendatius (ita enim ipsi videbatur) propositam. Sic in Libro de Minimi Existentia pag. 10. atomos quidem docet, esse rotundas & terminis suis, quas partes esse non vult, sese mutuo contingentes: vacui vero naturam Epicureo more propositam excludit nonnihilque aliud conglutinandis atomis necessarium esse censet, cuius naturam vafre disimulat. Quænam autem res ibi intel- ligatur cuivis obiter hos libros perlegenti, haud satis apparet; maxime cum mentem infinitam atomis substernere videatur. Ut Libro de Immens. & Innum. pag. 467.

*Sed non propterea rationis carpo elementa
Impia Democriti adspiculatus sensibus; atqui hæc
Mentem altam agnosco moderantem cuncta paternam.*

*Aperire tamen licet quænam sit illa natura sive mens
falso ita dicta, atomis substrata easque conglutinans.
Eam ego ex ejus Sententia Lucem increatam & æter-
nam esse animamque omnium rerum immobilem instar*

vacui, activam tamen utpote animam mundi modo demonstrabo. Illa nimurum mens est (de minimi exist. pag. 1.) natura subjectis insita rebus, quæ momentis graduanda suis deponit & aptis ordinibus conflans numeris discriminat alte. Ea est illa Monas (pag. 14.) quæ multum & magnum complectitur, omneque in ista integranda means dans Entibus esse, Deusque est, extans totum infinitum verum, omne, bonum, unum. Videlicet in illa luce infinita, omnia sunt unum, uniusque natura & Dei nomine adpellanda veniunt, cum ab ea una vegetentur. Sic in unoquoque mundorum ex indefinito animarum numero anima una exurgit omnesque mundorum animatorum unitates in unam universi natu- ram confirant, quæ Jordano Bruno Natura, & Deus est. Ita a Dei natura, sive ab illa luce ad minima quæque descendendo perveniri potest ad monades nempe & principia: quemadmodum & a Monadibus ad maximum circulum illum intellectualis & infinitum, quo continentur omnia adscendendo pervenitur.

Deus inquit De minimorum existentia pag. 14. Est monadum Monas nempe Entium Entitas. Iterum in Libro Contemplat. pag. 74. ex minimo: Est super hanc animam substantialis naturæ individua anima, quæ est in Horizonte majore, ut anima telluris in Synodo magna quæ nobis secunda mundi species habet. Superior est anima Synodi totius, quæ est in universo. Suprema est animus animorum Deus Spiritus omnia replens, totius ordinator, supra & extra omnem ordinem &c. Quæ postrema verba ad lucem æternam & increatam spe- ctant prout in abstracto & absolute consideratur, nihil attenendo ad concretionem materiæ & Monadum quæ ei quodammodo innatant eaque vegetantur & aggluti- nantur: Sic Brunus alibi (pag. 251.)

Namque

*Namque bonum verum & perfectum dicitur unum
Immixtum, simplex, abstractum, immobile, per se.*

Si modo quæras, unde lucem illam Jordani Bruni eruerim, et si superius dicta eam luculenter ostendunt: Adi quæso obscurissimam ejus Dissertationem contra Marcellum Palingenium in Libro de Universo & Immenso & paullo attentius perspice, quæ ibi pag. 652. dicuntur de luce illa immensa qua sit ut hoc Universitatis rerum spatum non sit informe. Lux ea inquit, non est Lux sine corpore id est umbra sine fundamento & verbum sine significato, sed Lux quæ spatum habet, quæ ubique tota, quæ immobilis, quæ denique (ex ipsius sententia) Deus est. Hactenus Cl. la Croze cuius prolixiora licet verba describere volui, partim quod in paucorum manibus extra Germaniam hæc Epistola Cl. Viri ad Heumannum data, reperiatur: Partim quia cavere volui, ne quis me ponderi rationum Cl. Viri aliquid detraxisse calumniari possit. Singula jam paullo diligentius examinabimus. Et (1.) quidem observandum, asserere Cl. Virum Systema Bruni physicum compositum esse ex Epicuri & Pythagoræ decretis: Doctrinam de atomis & vacuo ex fontibus Epicureis; Doctrinam de Monade ex Pythagoræ sententiis derivatas, quæ sententia nihil habet quod culpari possit. Quid enim est Philosophia Gassendi & Cartesii quam emendatior Physica ex utriusque fere principiis contexta? corpuscularis Philosophia ab Eruditissimis viris magni æstimator: quod si ergo ex mente Pythagoræ, atomis adjunxit Monada; mentem altam cuncta moderantem, habemus sane quod volumus, id est quod Brunum absolvit: verba clarissima sunt:

Mentem altam agnosco, moderantem cuncta paternam.

Hæc perspicua sunt; atqui in perspicuis adquisendum puto, & obscurioria secundum ea explicanda. (2.) Dubitari adhuc posse, utrum Philosophia Bruni ex duobus hisce Systematibus per omnia conflata sit: non contemnendas rationes adduxit *Celeb. Brukerus Hist. Crit. Phil. Vol. V. pag. 37.* At non placuit hic subsistere *Cl. Viro*, tertio igitur loco vult illam mentem paternam Monada esse lucem increatam & æternam animam omnium rerum immobilem, sed tamen activam. Nemo non videt, si, vel maxime Deum ita definiisset *Brunus*, aliunde esse circumspiciendum, utrum clarius locutus fuerit nec ne. Nemo enim intelligit, quid sit Lux immobilis & tamen activa. At quod deterius est, ne quidem, dum de Deo loquitur, ita se explicare solet *Brunus*, ut mox audiemus; provocat autem *Cl. Vir* ad illa verba *Bruni* in quibus de mente, & natura rebus subjectis insita agit, atque hanc Deum esse ex mente *Bruni* contendit. Quid si hoc concederemus Viro docto num sequeretur inde, ergo Deus, sive mens illa unum facit cum naturæ rebus substantiam? non puto. Verba innoxia sunt in se spectata, nisi aliunde probetur, eum principii loco ponere, Deum & naturam id est totum Universum unam esse singularissimo sensu substantiam. Quid si dicamus, mentem naturæ rebus insitam esse mentem cuncta moderantem? num vim inferremus verbis *Bruni* cum iisdem ipsem utatur? Sed non opus est, ut huc perveniamus. Probadum fuerat *Cl. Viro* hanc mentem naturæ rebus insitam ex mente *Bruni* Deum esse. Pag. 7. uti supra

supra adducta loca probant, plane aliud significant pag. enim 7. totidem verbis ait: *Mens super omnia Deus est. Mens insita omnibus Natura. Mens omnia pervadens ratio. Deus dictat & ordinat: natura exequitur atque facit; ratio contemplatur & discurrit.* Hæc mea opinione sunt evidentissima. Naturam ergo a mente prima distinguit; Ergo mens & natura non sunt unum idemque. Hoc unum ergo culpes, quod præter Deum in mundo animam quandam mundi statuit, quæ tamen cum imperio Dei subsit, error non adeo periculosus est; qui *systema naturarum plasticarum* tuentur, ejusmodi animam mundi statuunt dari. Ab hac autem mente naturæ insita distincta illa est *Monas*, quæ multum & magnum complectitur, quæ NB. dat esse substantiis. Hinc in eadem pagina 14. ad quam provocat Cl. la Croze addit *Brunus*, quæque in composito discreto sensibilique consistunt & distractim dimensio constat, sunt aliud atque aliud minimorum corpus adusque.

Heic more Pythagoræ loquitur *Brunus*: corpora omnia fluere & infinitis corpusculis constare; Deum Monada purissimam, amplissimam, unam esse. Unde violenta & contorta quam maxime est Cl. Viri explicatio: Videlicet in illa luce infinita omnia sunt unum, uniusque natura & Dei nomine veniunt, cum ab ea una vegetentur. Neque enim vel *vola* vel *vestigium* hujus interpretationis; & ubi tandem naturam & Deum unum esse dixit sensu, quem vult Cl. Vir? Quæ jam adtuli aliud docent; neque si a prima Monade omnia vegetantur, statim omnia, quæ existunt sunt unum; nisi dicas Christianos cum dicunt in Deo

omnia esse, vivere, moveri, *Spinositas* esse. (4.) Eateor me non capere, quid Cl. la Croze sibi velit, quando dicit, in unoquoque mundorum ex indefinito animarum numero animam unam exurgere, omnesque mundorum animatorum unitates in unam universi naturam conspirare, & hanc naturam universi Deum esse *Bruni*. Nescio, an putet, omnes animas totius Universi fieri ex mente *Bruni* unam substantiam; an omnes conspirare tantum cum iis, quae naturae animae sive animae mundi allubescunt. At neutrum docetur a *Bruno*. Verum est omnes mundos animatos, ab eodem credi. Admittit Monadem primam; admittit mentem naturae insitam; admittit rationem in homine, spiritus in æthere: Sed quid tandem hoc ad unam aliquam substantiam facit? aut ubi tandem dicuntur omnes mentes Universi partes Dei tanquam Monadis primæ? conspiratio certe ad unius primæ Monadis nutum non efficit unitatem subsistentiae. Neque loca, quae adducit miram propositionem confirmant. Ita est, Deus est Monadum Monas, nempe Entium Entitas, quia (ut ipse explicat) ut sine Monade in numeris nil existit; Ita sine Monade intellectuali prima, nihil existeret. Hinc eadem pag. 17. dicitur, in *nullo* esse Deus; dicitur simplicitas ipsa: quomodo autem in *nullo* esse dici posset, & simplex, si tota natura, omnia quae sunt, hoc unum, id est Deum absolverent? (5.) neque magis locus sequens id probat. *Est super hanc animam substantialis naturae individua anima, quae est in Horizonte majore, ut anima Telluris in Synodo magna, quæ nobis secunda mundi species habetur.* Superior est anima Synodi totius, quæ est in universo. Suprema est animus animo-

rum Deus Spiritus omnia replens totius Ordinator, supra & extra ordinem omnem &c. quæ verba ad lucem increatam abstracte consideratam sine materia & Monade intelligenda putat! Mens Cl. Viri quantum capio, hæc est; totam naturam, mentem supremam nempe & infinitas atomos efficere Deum; Brunum autem hic a cœtera mole corporea per mentis abstractionem non loqui; sed unice mentis sive animæ mentionem facere. At nescio, qua ratione hæc Vira Rev. in mentem venire potuere. Mentem & omnia corpora juxta Brunum efficere Deum, est mera suppositio seu τὸ ζῆμενον. Quod probandum, non supponendum. Dein vel ipsa inspectio docet, plane de hac re non esse sermonem Bruno, quod ut pateat verba ipsa Bruni adferam. Pag. 73. art. *Individua sola Substantia est Ens. Reliqua vero in Ente, circa Ens & ex Ente accidentia, adstantia atque composita, non aliter, quam numerorum Substantiam Monadem esse diximus.* Atomam naturam dupliciter primo dicimus negative & privative, negative quidem atoma natura duplex est, accidentalis nempe & substancialis. Prima ut vox, sonus & visibilis species. Secunda ut Dæmon seu anima, quæ tota est in toto corpore vel etiam in toto vitæ telluris Horizonte cuius vita vivimus: tum proprio quo vivimus in horizonte seu semisphærico. Tum actu quædam magis proprio quo vivimus in organizato corpore. Tum demum actu illo propriissimo juxta eam conditionem, quæ ab Oceano substancialis spiritualis per cordis portam & ad eundem Oceanum per eandem portam ingredimur & egredimur animi. Est dein super hanc substancialis naturæ individua anima, quæ est in Horizonte majore, ut anima Telluris in Synodo magna, quæ nobis secunda mundi species habetur. Superior est anima Synodi totius quæ est in universo. Suprema est animus animorum Deus, Spir-

tus, unus omnia replens, totus Ordinator supra & extra omnem ordinem ideo super omnia magnificandus Deorum vocibus, nulli Deorum, mundorum, animorumve nominabilis. Tertior omnium conscientiam, an obscuriora hæc licet μετεωρωλογίματα Bruni idem tandem significant, ac omnes mentes esse unas, atque una cum mundo unam absolvere substantiam? nihil, si quid video voluit aliud, quam plures dari mundos; & in iis singulas substancias, quibusdam intellectualibus gradibus perfectionis ornatas esse. Nimirum Platonici & Pythagorici asserebant dari scalam aliquam Entium intelligentium. Moderni omnibus etiam minimis Insectis spiritualem quandam substanciali tribuunt; ab insectis ascendunt ad cætera animantia & ad hominem, ab Homine denique ad Angelos, quibus omnibus substanciali intelligentibus excepto Deo ὄχημα aliquod attribuunt. Quid ergo mirum, Brumum novam philosophandi viam ingredientem, tales fuisse sententias? (6.) Tandem jubet nos oculos convertere Vir Cl. ad obscurissimam ejus Dissertationem contra Palingenium scriptam, in qua lucem sine corpore pro Deo habeat. Maluisssem, si Cl. Vir in excutienda gravissima quæstione nos ablegasset, ad perspicua Bruni verba. At videamus, quo jure ex Disputatione obscurissima nobis Atheismum Bruni probet. Disputat Brunes inde a pag. 641. contra Palingenium, qui Lib. XII. Zodiaci sui probare voluit, summum ætherem rerum terminum non esse, sed extra cœlum esse immensam sine corpore lucem. Ita autem loquitur Lib. XII. v. 10. Poëta:

Sunt qui extra cœlum credant nihil esse putentque
Ætheris in summo dorso consistere fines

Rerum,

Rerum, quos ultra natura extendere vires
 Non queat ipsa suas ac debilitate quiescat
 Quod falsum ratione mihi suadente videtur :
 Nam si illic finis rerum est ubi definit æther
 Cur nihil ulterius fecit Deus? an quia scivit
 Nil facere ulterius propria defectus ab arte. &c.

Et paucis interjectis :

Atqui infinitum corpus posse esse negavit
 Doctus Aristoteles, ego in hoc assentior illi,
 Quippe extra cœli fines non ponimus ullum
 Corpus: Sed puram immensam & sine corpore lucem,
 Lucem qua nostri Solis longe minor est lux,
 Lucem, quam terreni oculi non cernere possent,
 Lucem, quam ex se se effundit Deus infinitam,
 In qua habitant cum Rege suo Dii nobiliores
 Cœtera turba minor versatur in æthere semper.

Denique inferius :

Quod si corporeis formis lux tanta tributa est?
 Cur incorporeis lucem posse esse negamus?
 Præsertim quum sint puræ magis & tenues &
 Participes multo uberioris pulchritudine bonique :
 Ergo Deum formæ lucent vehementer; at illa
 Lux non est oculis mortalibus apta videri,
 Imo inter Divos quo quisque potentior est &
 Dignior hoc etiam majori lumine fulget.

Hæc est Sententia Palingenii, contra quam Brunus pugnat: Inscriptio capitinis pag. 641. talis est:
 Improbantur actus illi & formæ sive materiæ nempe lu-
 ces sine corpore, quales Palingenius & alii ei similes ap-
 pingunt. Post hæc ita Brunus:

Mitte

Mitte infinitum spatio sine dicere lucem
*Illamque esse Deum, lumen qui accendat in ipso
 Sole, jubar tantum — ie qui perambulando
 Perficiat varias species sint unde beati
 Hi magis iisque minus.*

Ut autem ostendat lucem ejusmodi sine corpore
 segmentum esse pag. 647. ait: *Distinguitur Lux in
 physicam sive veram & metaphoricam, unde scias scin-
 tillam lucis divinae non accendere solem. Post haec
 pergit dicendo:*

*Primo adverte minus lucem nos dicere posse
 Praeterquam venientem objectum sensibus actus
 Quid Lux quam ponit Sermonis certa figura
 Et similis quædam ratio atque proportio tali
 nomine concelebrat cum Lucem dicere legem
 Justitiam, sophiam virtutem, numina suemus?
 Divinam hinc lucem Solis lucem excuperantem
 Cujus clarescant vestigia corpore Solis
 Igniferi haud poteris physice signare loquendo
 At qui Rethoris Polyhistoris atque Prophetæ
 In morem sancto donandus bardo cucullo. &c.*

Ex his manifestissimum est, quo sensu Deum
 lucem esse putat Brunus; nimirum metaphorico;
 adeo ut Cl. Vir potius Palingenio, quam Bruno de-
 buerit adscribere illam sententiam de luce increata
 sine corpore, quæ Deus esset. Tandem postquam
 multa de luce dixisset in Commentario, ad quem
 Cl. Vir provocat ita mentem suam pandet Brunus.
 Audi eum. Perit ergo, inquit pag. 651. peripateti-
 cum illud cælum primum, omnia quæ natura constant
 principium & finis. Disperit illa infinita insensibilis lux
 intelligibilis, immaterialis, infinita superætherea, accen-
 dens

dens stellas favilla cuius solem facit : quasi quicquid dicitur credibile esse possit & quicquid vates ebrii effutunt a superioris Intelligentiae dictamine promanet. Sed eadem Lux, virtus, natura, dominium, potestas & actus, quo hoc spatium non est informe, sed tanta exornatum varietate & infinitum quod extra ipsum est cognoscere oportet : quando quidem spatiis potentiae consimilis mundi susceptrici non satisfacit natura intelligibilis, lux sine corpore, umbra sine fundamento, verba sine significato, vox sine sensu ; ad appetitum quippe spatiis expleri perficie potentis corpore nihil facit substantia separata individua, indimensionata neque huic spatium quicquam conferre potest, nisi ut eum simili rerum ordine consistat. Non minus quippe Deus ille, lux illa (eo quo lux dicenda est modo) est in hoc mundo praesens ubique tota quam est spatium universi sensibilis istius : quia corporum & specierum harum praesentia non excluditur, sed nobiliori sorte cognoscitur atque constat. Quinimo secundum eam qua extra hoc finitum in spatio infinito degit sortem nihilo hujusmodi quod ad spatiis actum proprium spectat producens indigne & invidiose se gereret & haberet : quandoquidem sicut nihil vetat, quominus eadem ratione totus ille mundus intelligibilis sit hic (nempe nusquam exclusus) qua est extra, quia, praesentia istius mundi a praesentia non abhorret ; Ita etiam quid est, quod prohibet, quo minus in spatio illo quod oporteret intelligere infinitum cum tali tantaque luce praesentia similium huic mundorum comprehendatur ? Hactenus Brunus. Quamvis nemo neget, clarius loqui debuisse Brunum, satis tamen ex hactenus dictis patet, eum prorsus abhorrire ab ea sententia, quam Cl. Vir illi adfingit. Agnoscit (1.) non dari ejusmodi lucem incorpoream intelligibilem : esse vocem sine sensu.

(2.) Na.

(2.) Naturam incorpoream non posse spatiū proprie dictum occupare. (3.) Deum in toto mundo, non solum in illis locis supracœlestibus præsentem esse. (4.) contrarium esse virtutibus diuinis, lucem ex se emittere in illis sedibus Solis, quas *Palingenius* fingit. (5.) nihil obstat, quo minus Deus in omnibus spatiis totius mundi dicatur præsens. Hæc certe facile sine magno ingenio ex hisce *Bruni* verbis eruuntur. Unde patet *Cl. Vironum* sollicite verba *Palingenii* & *Bruni* non contulisse atque Sententiam adfixisse *Bruno* a qua alienissimus fuit. Unde concludimus nil hactenus alatum a *Cl. Viro* quod probet Atheum fuisse *Brunum*.

XI.

Sed tempus est, ut ad reliqua progrediamur, in quibus tamen expendendis erimus breviores, quod de Religione Christiana & Judaica non vero de existentia Numinis sermo sit. Secunda accusatio est, quod statuerit alios ante Adamum homines. Provocat ad libellum de *Monade*, numero & figura. Ubi hæc extant:

*Telluris terna potestas
Et ternæ genti ternus datus est Patriarcha
Eum peperit tellus genitrix animalia primum
Enoc, Leviatham & quorum est tertius Adam
Maxima Judæa ut credebat portio Gentis
Cui erat ex uno tantum generatio sancta.*

Item ad locum pag. 622. in quo loco ita ait: *Propheticum est illud & populi cuiusdam celebritas, quod omnia hominum genera ad unum primum genitorem referantur, vel ad tres ut ex Hebraorum monu-*

monumentis accipimus & firmiter credimus, quorum quidam solum optimum genus, id est Judæorum ad unum protoplasten referunt & reliquas gentes ad duas priores qui biduo ante creati sunt. Echinensium Religio recens compertorum tres alias nominis Protoplastes numerat ab annis viginti milibus. Æthiopum genus ad illum Protoplasten nemo sani judicii referet. Porro sicut omnis terra producit omnia animalium genera ut in insulis patet inaccessis; neque enim unquam fuit primus lupus & leo & bos a quo sunt omnes leones, lupi & boves geniti & ad insulas omnes transmissi, sed quæque ex parte tellus a principio dedit omnia: Factum porro est, ut quædam aliis in locis manserint, quædam vero assumta sint, ut in Anglia lupi & vulpes & ursi propter loci culturam in quibusdam aliis Insulis homines propter vim potentiorum bestiarum vel defectum nutriminis. Hæc verba ita sunt comparata, ut satis perspicue doceant, Brunum non credidisse ab uno Adamo omnes esse; unde sine dubio minus reverenter de narratione Moysis sensit; at Atheum exinde probare velle durum est. Sunt & fuere, qui putarunt, Americanos alium Parentem quam Adamum agnoscere; nec tamen de divina Origine Revelationis dubitarunt, qualis fuit Paracelsus monente Cl. Heumanno: novitatis amor abripuit sœpissime fœcundum Bruni ingenium, ut parum sibi constiterit.

VI. pergit Cl. Vir ad III. & IV. accusationis Caput, probaturus, Brunum omnium religionum fuisse aspernatorem. Provocat primum ad libel.

libellum de ejectione Bestiæ triumphantis quem cum non viderim, nedum legerim, a qualicunque iudicio mihi temporo (*) (2.) provocat ad illa verba supra excussa, ubi versus:

Fabu-

(*) Similiter de hoc libello judicat Cel. Bruckerus pag. 61. Hist. Crit. dicens: *De ipso vero libro, quem non legimus, pronuntiare nihil audemus; fatemur autem suspectas nobis esse narrationes scriptorum, qui ejus mentionem faciunt. Quamvis vero in eo omnes consentiant, superstitionem philosophiae contrariam, & religionis auctoritate abutentem valde exagitasse Auctorem, alii tamen ad solam tractationem moralem eum referunt, alii Satyram in Pontificem exhibere pronuntiant, alii religionem omnem exsibiali, & christianam quoque imposturæ argui perhibent. Quæ satis evincunt, aut non accurate inspexisse eos libellum, aut ita obscurum esse, ut vera Auctoris mens conjecturis tantum queat definiri; nihil autem certi de vera ejus sententia constare. Quod si libellus Brunum verum parentem agnoscatur, suspicamur, hominem implacabili odio diris persecutionibus Cleri Romani adversus istos cœtus accusum, acerba satyra cum depexum dare voluisse. Ideoque magno conatu & liberrimo calamo in superstitionem Christianorum fuisse invectum. Solitum enim fuisse id facere una Oratio Valedictoria apud Wittenbergenses habita luculenter demonstrat. Cum autem systema sibi physicum & metaphysicum construxisset, quod a placitis christianaæ doctrinæ haud parum deviat, & nonnulla dogmata inter fabulas*

Fabula quæ vitæ rationem evertit & usum.

De qua re, præter ea, quæ supra dixi, addere plura nolo, cum existimem, vel ipsam lectiōnem ostensoram, non de religione in genere ibi mentionem fieri.

Adde (ita enim in eadem Epistola pergit *Cl. Vir*) impium Bruni vaticinum in Libro de *Maximo & Immenso* pag. 339. ubi novam religionem disjectis veteribus fabulis brevi orituram vaticinatur, quæ relegata dabit tenebrarum numina in orcum. Atqui jam pridem *Ethnicorum numina ejecteda sunt.*

Inspiciamus autem argumentum, de quo agatur, & disparebit certe error *Bruno* intentatus. Agit in hoc Cap. X. de terræ motu, Solis item & astrorum secundum suam & *Copernici* opinionem! postquam de hoc argumento disseruisset, ita tandem claudit cap. 339.

*Ergo tibi nec sit cœlum neque mobile primum,
Nam subjecta duo hæc periere, ut voce Prophetæ
Prædictum, verum est nostra hac ætate futurum
Quandoquidem accessit favor & sententia divum*

Tom. VI.

B

Veri

refert, quæ in civitate sacra inter summas leges referuntur, quale est de premiis & pœnis post hanc vitam, omnino versimile est hominem audacem, animique impotentis talia quoque inter superstitiones monachales retulisse, & sic in ipsam religionem quoque peccavisse.

*Veri pro specie quam mox justique sequetur
 Judex enim & sancta fundamina religionis
 Speratumque diu seclum succedit in orbe hoc,
 Nam relegata dabit tenebrarum numina in orcum.
 Errorque vagos cum pondere lancis inique
 Quæ lucem mentita diu palantia crudis
 Per noctem ducibus mortalia corda dedere:
 Ergo renitebit sancto de pectore diae
 Naturæ species mundum diffusa per amplum
 Immensique operis Moderator verus & unus
 Noscetur vere magnus, cui numina plaudunt
 Infinita, sua, quæ immensum luce serenant
 Totus quot in cunctis vivunt animata minora.*

Ex hisce sane eum Religionis aspernatorem esse, nulla ratione cognoscere possem. Æstu imaginationis abreptus, occasione errorum in Astronomia commissorum, in verba erumpit, quæ ad litteram intelligi non possunt. Meliora simpliciter datum iri vult tempora castioremque Religionis cultum expectandum. Quamvis vero Numina pagana in certis locis sint abolita; eheu tamen in longe maxima mundi parte adhuc dominantur. Pontificiorum numina non meliora antiquis, figuræ & species mutatae, non item res ipsa. Atqui *Brunus* Religioni Romanensi nuntium misit, atque ob id potissimum in ignem postea fuit conjectus; quid ergo mirum, si obscurius de hac re loquatur? forte etiam ut fuit ingenio plane miro, iis in locis, ubi degit, recepta religionis decreta parum placebant. Unde futurum esse auguratur, vel sperat, homines, ut de disciplinis philosophicis, sic de religionis negotio rectius aliquando sensuros.

Eandem

*Eandem (ita pergit Cl. Vir) impietatem docet
in libro contemplat. ex minimo Cap. V. pag. 94.
ubi fidem quam consuetudinem appellat falsis credendis
veram esse caussam tradit, cur homines in ea insti-
tuti theorematibus geometricis de contactu circuli
aut sphaerae in plani vel linea puncto & de asymptotis,
quaes ille falsa putat, facile assentiantur, aliis ni-
mirum absurdioribus primorum annorum institutio-
ne imbuti. Videamus, quo jure; Inscriptio Cap.
XV. (non V. ut male positum a Typographo) haec
est Conclusio, ut ex virtute consuetudinis credendis
falsis, sensus etiam ipse perturbatur. Post haec se-
quitur textus ita sonans:*

*Non minus hic falso fidei fundamine sensus
Imbuit insanos primis suetudine ab annis
Quam sanctus habet ille Dei sub voce professus:
Non minus hic gestit tanquam pro lumine adepto
Quam pro se positis grates agit illa tenebris,
Hinc isti quanquam occurrant manifesta per omnem
Sensum importune & valvas rationis amico
Ad tactu pulsant naturae & voce reclament
Non sapit idcirco: quando fundamina prima
Obstant, quando, internis radicibus harent
Visceribus. Tanquam magis alto lumine clarus
Didicit infelix lucemque oculosque negare
Credere naturam pedibus sophiamque subesse
De genere hoc hominum facile quisquam venit ultro
Doctrinae indoctae ad stipulator credulus ut cui
Naturae voces faciant miracla nec ampli
Cycli arcus nunquam ad plana exequanda pro-
pinquet
Usque adeo absurdum, quod mens conceperat ante*

*Invalet & sensus, qui ex toto cessit in aures
 Ut manifeste neget queis convincatur & hisce
 Utatur mediis, quibus ignorantiae totam
 Naturae lucem extinguat suffocet & omnem
 Ignem constanti radius, quem lumine Solis
 Immisit, centum mille hinc portenta suborta
 Hinc admirantur: pecudinea voceque rerum
 Naturam occultam tollunt culpantque patentem*

In hisce denuo, ut verum dicam, non video erroris periculum. Loquitur de consuetudine sui temporis, ubi in disciplinis philosophicis & theologicis homines sine examine pleraque admittere tenebantur. Unde fit, ut ineptis opinionibus imbuti, manifestissime falsa admittant consuetudine quibusvis assentiendi abrepti. *Paulum* ibi tangi, non adeo apertum est. Intelligi possunt omnes, qui in scholis Pontificiorum enutriti, quasi divina oracula omnes ineptias admirantur & laudant atque eo nomine se felices putant cœloque propiores. Quod si autem verbis citatis ad *Paulum* respiciat, significare possunt verba non satis perspicuo ordine posita: *Quemadmodum Paulus Deo gratias egit quod ex tenebris ad lucem eum de vocaverit; ita homines quosdam falsa religionis specie deceptos, ita esse stupidos, & insaniam captos, ut Deo grates solvant, quod artem omnia credendi acceperint.* At ut verum fatear, prior sententia mihi magis placet! nescio enim cur *Paulum* in partes vocaret, in quæstione de usu rationis & sensuum, quæstionibus item mathematicis. Homo noster obscure loquitur, ut plurimum styloque utitur perturbato. Unde si omnia verba urgerentur, saepissime vix quid sibi velit intelligi potest:

poteſt: In tali autem caſu benignior interpretatio
eſt admittenda.

Jubet nos inſuper legere *Cl. Vir*, ea, quæ *Brunus* ſoluta oratione ſub finem capitis primi de *Inventione minimi* doceat, contendens, eum in Theologiam pariter & Geometriam eſſe debachatum. Nihil aliud faciam, quam ut Lectoris judicio *Bruni* adponam verba. Malo enim prolixus eſſe, quam in ſuſpicionem incidere, me mala fide pugnaffe. Ita autem ibi *Brunus*: *Sic inviolabilis philosophiæ ſimplicitatem librorum & commentaryum multiplicatione ſuperſtitioſis variisque quibusdam excursiōnibus atque quæſtionibus*, nec non *demonstrationum supervacuarum raritate pro Ingenii ostentatione Sophistæ diu ante nos, quibus deinde ad noſtra tempora præſumtuosorum & arrogantissimorum Grammaticorum diluvium ſucceffit*, qui recitatis a fonte Græcorum textibus, synopsibus, erotematibus, Enchiridiis, ſpicilegiis, theſauris ad Ciceronis & veri Latii amuſim interpretationibus variis cum originalium falsificatione ut aliquid inde noviter ſibi cūdendum pro literario ſpecimine conquirerent lectiōnibus, ut novarum litium de legitimo textu e reſione adjecto protoplastes & Archimandritæ afinorum Patres cenferentur innumerabilibus tabulis lexiconibus, item *Isagogiis*, id eſt *Introductoryis* ſeu ſe dicere mavis, exclusoriis in extremam confuſionem perduixerunt. *Quemadmodum a ſemiferis Centauris invulnerabilis Cæneus innumerabilium ſaxorum atque ſylvarum ponderosa congerie oppreſſus jacuit.* Hæc ſunt *Bruni* verba; ex quibus patet, hominem

suisse valde superbū & sibi suffenum, qui quæ cunque tum temporis a viris doctis edita fuerant, ut plurimum alto supercilio contempsit, neque tamen omnia quæ dixit, de nihilo sunt. Multa a varii generis Literatis esse tradita, quæ bona Ingenia perdere potius, quam ad serena Sophiæ tempora monstrare viam potuisse nemo facile negabit.

Plurima prætero, (ita pergit Cl. Vir) haud silebo tamen, et si ea horrescens & invitus referam, quæ Brunus profert in libro de Monade num. & figura, de hominibus facinorosissimis qui ad multorum mirabilium operationem immutant leges & miris quibusdam rationibus hominum statum convertunt vel evertunt aliquando ad tales, inquit, referunt ortum Romuli, Thianei, Thauti & aliorum qui incertis parentibus prodiere, quid ibi præter dicta innuat Brunus, ii facile judicabunt, quibus atrox hominis impietas perspecta est, hominis inquam, qui de vera Christi religione, nullo fere loco intentionem injectis sine aliqua contumelia aut contemptio-
nē nota. Sic in eodem libro pag. 64. de divi Petri & Apostolorum miraculis loquens Simonem Petrum, & alios vocat Galilæos, voce familiari Juliano Apostatæ, veteribusque aliis Christianæ pietatis inimicis.

Quod ad priorem locum adtinet, in quo suspicatur Cl. Vir, Brunum Mosen & Christum insectari voluisse, provocandum est denuo, ad ea, quæ in antecedentibus dicta sunt. Quidam, (inquit pag. 74.) Itali, Necromantas ex Salomone nescio quo, & Hippareo referunt, qui in libro de ordine intelligentiarum principes quosdam Dæmonum, quatuor sub caelo tenere partes, ubi aerem cum reliquis occupent Elementis. Nam æquinoctia tenent & solstitia & loca velut digniora

digniora utpote, quæ a majori, (ut isti dicunt) hierarchia aliquando fuerint depulsi. Et quia quatuor ista cœli puncta duobus coloris distinguuntur, ubi hinc & inde ad angulos rectos circuli intersecantur; relinquitur, ut locis solstitiorum & æquinoctiorum figura quadrangularia necessario conveniat: Unde characteri ex duabus rectâ se intersecantibus lineis cui 4. anguli in unum concurredunt punctum, quem characterem Isidis fronti Serapi disque pectori fertur Ægyptios olim insculpisse, vim quan dam inesse magicam concluditur, & ii, qui Dæmonas invocant in triviis, vel quadriiviis stant ad invocandum maxime ad partes conversi Septentrionales. Iстos tempore magnarum conjunctionum Saturni videlicet Jovis & Martis in cancro vel capricorno pro inusitatis partibus incubos, vel succubas fieri referunt; unde homines prodeant facinorofissimi, qui ad multorum mirabilium operationem immutant leges, & miris quibusdam rationibus (nisi a meliore & benigniore numine protegantur) hominum statum convertunt, vel evertunt aliquando. Ad tales referunt ortum Romuli, Merlini, Thianei, Theuti & aliorum, qui incertis Parentibus prodierunt. Ex hisce sane patet, Brunum non suam sententiam dicere, sed quorundam Italorum ineptissimorum opiniones referre; neque etiam scio, cur inter eos, qui incertis parentibus prodierunt, necessario Cl. Vir velit intellectum Christum: Suspicionibus nimisrum videtur indulgere Vir Doctissimus, quales conjecturæ, ubi de alia re sermo est, valent; at ubi de Religione hominis agitur, minus æquæ videntur. Sic cum de Galilæis loquitur, non videtur hæc in contemptum Christianorum dixisse: Agit ibi Auctor de umbra, atque utilitatem illius certis occasionibus ostendere vult. Hinc ait inter alia: An non aliquid est, quod de S. Petro & aliis

Galilæis est relatum? veniente Petro (refert Lucas) saltem umbra illius quenquam eorum, qui male habebant, obumbrante liberabantur.

Nec veneno (pergit Cl. Vir) ea verba carent, quæ in Libro de Maximo & Immenso pag. 282. leguntur. Sed incomparabiliter circumspectiorem (inquit Brunus) judico artem Diaboli illam, qua melius de cucumine excelsi montis potuit ostendere omnia regna mundi, quam de Antro Trophonii; Sed & illud est ad propositum, quod quamvis altum montem conscenderit ad terrenæ globositatis rationem non est, quod ita plus se ad unius milliaris ulteriorem promoveat aspectum, quæ ut vera esse demus, nibilominus fateri cogimur, ibi scripta fuisse ad elevandam Evangelii fidem. Mortem vero æternam infernique cruciatus vide quo ludibrio traducat in libro de numerabilibus & immenso pag. 608.

*Fulmine sic medios minitanti torquet ab alto
Horrendus Judex miseros sine fine modoque
De infernis Thalami Eumenidum tensæque catenæ
Arctant & portæ solidæ ex adamante perennes
Absona, quæ ingenio & sensu constantia nullo
Humanam turbant pacem sæcliche quietem
Extinguunt mentis lucem neque moribus profundunt.*

Ea si quis crediderit, ad Ethnicorum fabulas spectare, præterquam quod is Brunum stultum faciat, qui disputet contra opiniones ubique explosas, ipsius præterea loci hujus sensus & connexionis vim haud capere posse demonstrabit. Jam contra primitivam & hodiernæ Christianæ Religionis propagationem, quid manifestius esse potest his verbis ejusdemque libri pag. 617. a regione quippe in regionem vitia & perversarum legum & religionum venena in dissidii exterminiuque materiam pro-

pagata

pagata sunt & disseminata usque ad suffocationem omnis bonæ frugis repullularunt; nulla vero sunt, quæ cum iisce possimus recensere commoda. Hactenus Cl. la Croze. Quod ad primum locum adtinet, verum est, ea verba sic apud Brunum extare; recenset antiquas quasdam historias, de quorundam oculorum acie ultra verum extensa. Adsert deinde hæc ipsa verba a Cl. Viro adducta; utrum ad E. vangelii fidem elevandam hoc dicere voluerit, nollem ego asseverare. Hoc certum, quod omnia regna mundi de altissimo etiam monte Diabolus cernere non potuerit, neque verba etiam hoc si- bi volunt.

Quod ad secundum locum adtinet, videtur, licet hoc verisimile Cl. Viro non videatur, gentili- um vanas exagitare opiniones de statu hominum mortuorum post mortem. Inscriptio enim Capi- tis XI. hæc est: *Mundus ille elementis Aristotelicus non est usquam pro primo significatu. Mundus ille cœ- lestium sphærarum nullus est pro secundo, neque illud aggregatum universum ex hujusmodi compositum chimæ- ris esse potest, pro tertio & maximo. Itaque Aristotelis caput extra mundum est, & universum quamvis infi- nitum quando de mundo loquitur & universo. Se- quuntur jam, quæ ligato sermone adducit.*

*Eft terno mundus Stagiritæ significatu
Subque tribus signis nil est in imagine mundi
Quando Elementa illo non constant ordine prorsus
Phantasiae partus series est illa meantum
Cælorum in cœlis; Extremum insomnia cœlum
Astriferum invexere illud quoque omnia finit
Motoresque horum sunt, qui bene bella moverent.*

Centimano Briareo Encelado atque Tipheo
 Nempe genus spectant semper contraria ad unum
 Nempe Elementa aliis contraria sunt Elementis
 Figmentis etiam figura opposere dignum est
 Unde duces fiant populo atri, carnificesque
 Unde mortalis vivos mors urgeat ultro
 Atque tenebrarum pœnas sub luce receptent
 Phantasiæ hoc totum pro quæstibus promisit avaris
 Illa est opifex, illa est fabre factrix, Mulciber illa
 Loripes insuavis, monstruosus trux Venerator
 Assiduo incumbens operi jacula illa trifusa
 Temperat imitesque Joves crudeliter armat
 Tantum consortes inter gaudendo Cyclopas
 Stultitiam, morem, male sanam credulitatem
 Peclora cui hominum Lypares sunt, corda canini
 Lurconum generis variæ vox malleus, aureis
 Insani populi constans substernit incus
 Materia est orbis objectum sensibus quicquid.

Sequuntur deinde illi versus fulmine sic medios &c.

Nemo non videt, obscuriora hæc, quam ut
 æternitas pœnarum a Christianis admissarum, op-
 pugnari dici possit a Bruno: aperte ridet fabulas ab
 antiquis admisssas; utrum autem simul pœnarum
 æternitatem omnem negare voluerit aliunde mea
 opinione collendum esset. Quanquam si ipsas
 illas pœnas æternas esse negasset, non inde colligi
 posset, eum de universa religione christiana male
 sentire; notum enim est, multos hodie inter Chri-
 stianos concoquere non posse sententiam de æter-
 nitate pœnarum.

Quod ad tertium locum ex Libro de Innume-
 rab. & Innumerab. petitum adtinet, vix putarim pri-
 miti.

mitivam & hodiernam Christianæ religionis propagationem tangi: in eo est *Brunus*, ut contra *Aristotelem* probet, dari mundorum infinitam multitudinem. Hinc loco citato pag. 617. ante verba a *Cl. Viro* citata, hæc extant: *Haud scio quam facile ostendet, non solum demonstrator Aristoteles sed & persuasor Demosthenes, atque Tullius, non præstare ad vitæ commodum mundi Regiones ita usu atque consuetudine esse distinctas, ut a natura montibus & marium tractibus habentur.* Sequuntur deinde illa verba, a regione quippe in regionem &c., quibus finitis ita pergit: *Hoc principio atque via bene ad sum propositam constitutis patebit aditus rationibus peripateticis, quibus induci possimus ad incusandam natum, quod infinitos mundos æthereo abjunxerit discrimine;* loquitur *Brunus* de dislidiis in hac universitate ubique exortis, & variis falsis opinionibus hinc inde disseminatis, putatque vel ideo præstare multitudinem infinitorum mundorum statuere; atque certum est, infinita mala premere orbem, & ad novum etiam orbem infelicem reddendum, avaritiam & superstitionem junctis viribus anniti. Hinc pag. 615. ubi initium est citati a *Cl. Viro* Capitis inter alia.

*Antiqui inventum studii quo Thessala pinus
Externo advexit turbas patriaque revexit
Dum bene dissepti turbavit fœdera mundi
Invida non unum Typhin tibi fata dedere
Clastra etenim Oceani Lygur aut Etruscus avarus
Solvit ut Americam premeret violentus Iberus.*

Omnem vero, pergit *Cl. Vir*, impietatem superans *Bruni* effata contra interitum mundi Capite II. de Immenso & Innumerab. pag. 404.

*Divino interdum nutu quia Natura deviat extra
 Leges attoniti exitium mundique minatur
 Naturæ effraetis tabulis pessum omnia labi
 Malunt quam tuto quisquam cœco Sycophantæ
 Errorem adpingat, sed Divum consecret aras*

*Id mihi velim bona fide fatearis Vir pl. Reverende,
 (Celeb. Heumannum compellat V. D.) quemnam ibi
 cœci Sycophantæ nomine a Jordano Bruno indicari cen-
 seas, qui minatus sit exitium mundo & cui homines
 Divum aras consecrare maluerunt quam ullum errorem
 appingere? Jam ad Mosen accedam de quo paucis agam.
 In libro de Monade numeris & figura pag. 10. & 11.
 de Magorum generibus Brunus agit, qui novum moli-
 entes institutum, ipso etiam præcipiente Numine, nu-
 merorum mutationem cum nominis mutatione concepere
 ritibusque & ceremoniis quibusdam sunt initiati. Ibi
 hebdomadas, mutationes mensium, & formæ anni,
 circumcisionem denique & Mosen innui, vel cœcus vi-
 derit. Hinc illi ibidem pag. 25. abdita percallens Ba-
 bylonum oracula Moses, qui & alibi idem cum Chal-
 dæis atque Magis docuisse traditur. Deum autem Mo-
 sis ne verum Deum appelleat, Hebræorum Numen vo-
 cat ibid. pag. 111. septenis glaucas latuit caligine Moses
 cum fieret viso Hebræorum Numine latus: cœterum
 fateor haud ita Brunus Mosen contempssisse videtur, nec
 Magiam quam falso illi tribuit reposuisse inter malas ar-
 tes Antiquorum, inquit pag. 891. Magia, quæ
 propter antiquæ fidei penes quam est quasi totum) abo-
 litione abolita est. &c.*

*Quod ad primum locum adtinet, existimat Cl.
 Vir, Christum ut Deum per cœcum sycophan-
 tam intelli. Cl. Heumannus vero Aristotelem; at-
 que*

que recte ita sensisse credo Cl. Heumannum; agit enim in hoc Capite de quibusdam erroribus, quos Aristotelici circa doctrinam de planetis commiserunt. In proxime antecedentibus, postquam eorum sententiam recensuisset ad cit. pag. 463.

. . . Sed somnia quantum
Phantasiæ possint tutari dogma oculorum
Si ratio ac sensus ostendere velle reclamant
(Quandoquidem semet sensus subcorrigit ipse)
Tunc qui affirmarat sensum hunc negat & rationem
Præcipiti quicquid primum dimisit ab ore
Concupit esse natum naturam hic obligat atque hanc
Monstrosum inquit mendacem & miracula ferentem.

Post hæc sequuntur verba, ad quæ Cl. Vir provocavit: in Commentario autem subjecto, aper-te significat, quem notet. In eo, (ait pag. 465.) tandem conveniunt Peripatetici, ut fixa illa astra ad unum orbem referantur, quia uni tanquam continuato-rum motus sunt adstricta. Hoc cum positum sit, quic-quid contrarium & absurdum consequatur, quantum libet sensus experientia, compertaque naturæ species re-clamat: necessarium est Aristotelem non errasse; non est possibile, ut tanti Doctores Aristotelici a tanto seculo in tam magna multitudine cœcutierint; reliqua quæ de Mose inter Magos relato dicuntur anxie non refellam. Ipsemet enim Vir Doctus tandem conce-dit, Magi vocabulum in malam partem ab ipso Bruno non fuisse adhibitum. Potuisset sine dubio & debuisset Brunus multis in locis clarius loqui; at ingenium ipsius nullis moderationis limitibus contineri potuit.

Quintam propositionem (loquitur Cl. la Croze) breviter pertractabo et si ita manifeste a Jordano Bruno docetur, ut totum ejus systema inde pendeat; Si vel semel imo ne semel quidem affirmasset Brunus omnem totius universi materiam ab aeterno existere, id tamen credendum foret ab eo dictum & traditum fuisse. Cum enim inter caussam & effectum necessariam connexionem & relationem statuat, nequaquam intelligi posset vel uno momento temporis potentiam immensam & infinitam subsistere potuisse, quin effectu item infinito & immenso actuaretur. Hac tamen demonstratione invictissima nihil est opus. Universi materiam aeternam esse centies disertis verbis Brunus docuit Libro de Universo & Immensis pag. 532.

*Propterea vultum hunc rerum decet esse perennem
Rerum ad naturam spectantibus & genituras*

Ibid. pag. 545. & 546. Itaque secundum totum aliquando genita est Sphæra ignis, quæ nunc motu cœli conservatur cum mundus sit aeternus &c. ubi frustra quis objicerit, Sphæram ignis a Bruno hic explodi: nec enim ex ejus mente id aeternitati rerum derogat, quam in confessio esse docet. Vide præterea Cap. XI. de Immensi. & Innum. pag. 492.

*Nam cur natura possunt hoc esse putare
Quod non aeternum est, quod non est tempore multo
Non præsens, non præteritum est, non est pote deinceps
Quandoquidem haud tales patitur natura recessus.*

Item pag. 494. in 1. pagina. Nos iterum naturale illud tantum cognoscimus & cum illa serie arbitramur, quod semper fuit & est & non potest esse aliter.

Respon.

Respondeo. *Cl. Vir* probare vult *Brunum* æternitatem materiæ vel mundi potius admisisse, ob eam rationem quod inter caussam & effectum necessariam connexionem esse statuat. At quærendum est, quid *Cl. Vir* per necessariam connexionem intelligat; si his verbis significare vult, *Brunum* credidisse mundum æquus necessario vi sua intrinseca existere, ac Deum, negamus: Si vero per illam necessitatem intelligat *hypotheticam*, concedimus. *Brunus* enim ex consideratione Sapientiæ, Bonitatis, & omnipotentiæ Dei conclusit, Deum debuisse mundum ab æterno producere; at hoc non absolutam mundi existentiam involvit. Notæ sunt modernorum de hoc argumento cogitationes; hinc supra audivimus *Brunum* dicente, mundum esse liberum effectum divinæ potentiae. Neque quod secundo loco notari velim, verba illa; propterea *vultum hunc decet esse perennem*, adeo perspicua sunt, ut probent, quod *Cl. Vir* intendit. Inscriptio Capitis IX. hæc est: *Examinatur vulgaris & poëtica illa ineptia de maris unda contra suam naturam repressa a Deo, quæ alioquin naturæ suæ relicta terram obrueret.* Incipit autem sic: *At vero ut mirum &c.* Adducto versiculo illo pergit:

*Vel nihil est natura vel est divina potestas
Materiam exagitans impressusque omnibus ordo
Perpetuus. Quinam ergo fuit perditus ille
Sensus, qui contra naturam agit efficientem
Tellurem, quare totam non obruit unda?*

Hæc verba nihil aliud videntur innuere, quam ordine cuncta prius suis facta, neque adeo necesse esse, ut Deus aquam reprimieret, quo minus terra

terra undis tegatur. Pariter illa verba, quæ pag.
494. extant, non videntur periculosa. En illa.
Nos iterum naturale esse illud tantum cognoscimus &
cum illa serie arbitramur, quod semper fuit, & est,
& non potest aliter esse. Quod experimur, & oculis
manibusque contrectamus. Sic aquæ est, concreta cor-
pora reddere, ignem pascere & fovere, ignis subinde est
lucere & calefacere, uno modo aquæ est calefacere &
lucere, alio modo, qualem, si ita in cœlis adspicimus
& a cœlo heic despiceremus, qua re ergo ad Essentias il-
las quintas & mirabilia illa porienta. Verba hæc ni-
hil aliud significant, quam Essentias illas fictas
Scholasticorum cerebri figmenta esse, naturam re-
rum talem esse, qualem & ratio & sensus mani-
festant. Tandem contendit Cl. la Croze, Brunum
transmigrationem animarum credidisse, provocat
ad Cap. 3. pag. 11. de *Minimi existentia*: ubi ita:
Pro conditione, qua anima se gessit in uno corpore ad
aliud sortiendum disponitur inquit Pythagoras, Sadu-
chimi, Origenes. Quapropter aliæ per humana corpora
discurrunt, aliæ in Heroum corpus assumuntur, aliæ
vero in deteriora deturbantur. Hæc illi qui æterna
omnia quadam revolutione exagitata intelligunt præter
unum.

At manifeste loquitur Brunus ex aliorum senten-
tia, quod supra jam monuimus. Ultimus deni-
que Cl. V. locus petitus ex libello de *minimi exi-*
stentia ita sonat:

Ergo animus circum minima adglomeranda tomorum
Corpora, se velut involvit cæco ordine in illis
Carcere fatalis tanquam sibi membra figurans
Ut mox se totum hoc corpus diffundat in omne

Rur-

*Rursumque ex omni ac toto resupinu' remigres,
Spiritus expanso de stamine conceitus in cor,
E cuius tandem centro se fundat in auras
Expectetque novos casus successibus anceps
Ac coccæ sese explicitet Rhamnusidis ordo.*

Ex hoc loco clarum esse putat, *Cl. la Croze*, *Brunum transmigrationem animorum admisisse*. Quin hic aliqua transmigratio statuatur, dubitari non potest; at qualis illa sit ex mente *Bruni* non adeo apertum est. Hinc *Cl. Heumannus* existimat, eum nomine animi *Spiritum quendam Architectum*, quem *Archeum* modernorum quidam adpellant, corpori vitam motumque tribuentem, intellexisse. At si vel maxime de mente intelligas, nihil aliud concluditur, quam eam ruptis corporis vinculis sedes suas mutare. Hinc in Commentario versibus subnexo ait: *Et est immortalitatis nostra validissimum ex eo principio argumentum, quod individua, quæ edificat, adglomerat, exglomeratque, ordinat, vivificat, movet, intexit, & ut mirabilis Opifex tanto operi est prefecta substantia, minime deterioris esse debet conditionis, quam corpora, quæ agglomerauntur, exglomerantur, ordinantur, moveruntur, & in illius usum assumuntur hæc, quorum substantia vere est æterna.*

Hactenus *Brunus*. Quod si tandem concederimus *Eruditissimo Viro*, eum transmigrationem animalium credidisse, inter *Atheos* stricte sic dictos, referendus tamen non esset. (*)

At hæc de *Bruno* sufficiunt.

(*) Coronidis loco addam characterem animi *J. Bruno*, quem rectissime expressit *Celeb. Brukerus*, *Hist. Crit. Tom. VI.*

Philosoph. Tomo V. pag. 29. sq. Bruniani ingenii chara-
cterem (inquit) qui desideraverit cognoscere, illi scripta
Viri singulari prorsus indole praediti legenda sunt; unum
autem cum cura, & quam in primis postulat, attentione
lectum, satis superque docebit, quam mira animi con-
ditione & ingenii singulari natura ab aliis differat. Pri-
ma autem, quæ in eo vigebat, imaginationis vis fuit,
adeo effusa & extra orbitam rapta, ut nisi nos omnia fal-
lant, vix simile vagantis per innumeratas, easque mire in-
ter se connexas complicatasque imagines ingenii exem-
plum invenire liceat. Hinc ad concipienda sibi ιδωλα,
conceptusque miros, insolentes, abstrusos, & paucissi-
mis, ex iis præsertim, qui adæquatas & claras ideas se-
ctantur comprehensibiles adeo pronus est, ut his obruere
Lectorem, & innumeris imagunculis replere, quam ordi-
ne singula & simpliciter enumerare, malit. Hoc non in
carminibus modo prodidit, in quibus incredibilis quæ-
dam imaginationis licentia & lascivientis ingenii fertili-
tas latet, sed in iis quoque quæ dicendi genere non ad-
stricto scripsit, ubique ea occurunt adeo ut de abstractissi-
mis Metaphysices notionibus miras ubique imagines se-
minoet. Imo in ipsis ejus orationibus notionum confusa-
rum & ex hac fertilitate sua quasi mole obrutarum ex-
empla, mirumque chaos vocum nil certi significantium,
sed mentis ideas eonfundentium deprehenduntur. Cujus
si quis Exemplum illustre valdeque memorabile cupiat,
quo dictis fides concilietur eum epilogum Orationis Vale-
dictoriæ legere jubemus, miraturum quo ruat orationis
enthusiasmo quodam correpti ingeniique emoti furor &
insana affectatio, &c.

OBSER.